

ВОЛОДИМИР ІПОЛИТОВИЧ ЛИПСЬКИЙ

НАРИС ПРО ЖИТТЯ ТА НАУКОВУ СПАДЩИНУ

*Мислюча людина у самому спостереженні фактів
може знаходити задоволення,
не забуваючи при цьому одного з найперших правил
натураліста — спостерігати в той самий час і за собою,
контролюючи свої зовнішні почуття та висновки.*

В.І. Липський. "Флора Кавказу"

Наталія Крецул
канд. істор. наук,
доцент кафедри біології та
методики навчання ДВНЗ
"Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди",
м. Переяслав-Хмельницький

Володимир Іполитович Липський народився 11 березня (27 лютого) 1863 р. у селі Самостріли Ровенського повіту Волинської губернії (тепер Рівненська обл.), у родині священика. У сім'ї, яка в чотирьох поколіннях мала священнослужителів, ріс майбутній природодослідник. Коли Володимирі виповнилося шість років, помирає його мати Ганна Петрівна, а батько Іполит Федорович з дітьми переїздить до Житомира. На той час це був губернський центр з населенням у сімдесят тисяч чоловік, глибокими культурними традиціями, театром, бібліотекою.

У 1873 р. **В. Липський** стає слухачем підготовчого відділення першої чоловічої гімназії Житомира — одного з найстаріших навчальних закладів цього краю. Велику роль у становленні **В. Липського** як майбутнього науковця відіграло навчання в гімназії, де закладався фундамент тих енциклопедичних знань, якими він оволодів. Уже з перших класів він виявив інтерес до навчання, бажання пізнати нове, рано проявилися в нього успіхи в шкільній освіті. Особливо **В. Липський** вирізнявся неабиякими здібностями у вивченні давніх та нових мов. Так, у 1937 р., вже після смерті В. Липського, російський учений **А. Львівський** напише: "*Володимир Іполитович був дуже здібним лінгвістом та знав багато мов.... Знання мов давало йому можливість безпосередньо знайомитись із різними народностями, з якими йому як мандрівнику доводилось стикатись*". Варто відмітити, що в подальшій своїй діяльності тільки для опрацювання літературних джерел із флори Кавказу **В. Липський** використав знання восьми іноземних мов.

У 1877 р. **В. Липський** залишає Житомир і переїздить до Києва, де розпочинає навчання в колегії ім. П. Галагана. На той час це був відомий закритий середній навчальний заклад, заснований поміщиком-меценатом **Г. Галаганом**. Колегія перебувала під безпосереднім наглядом з боку професури Університету св. Володимира в Києві. Чотири роки навчався юний Володимир у колегії, саме тут він серйозно зацікавився природознавством, світом рослин, який став його любов'ю на все життя. Про ґрунтовні знання отримані в колегії свідчить золота медаль, якою було нагороджено **В. Липського** після її закінчення.

Своїх зв'язків із колегією випускник **В. Липський** не поривав і після її закінчення, про що свідчать листи вже відомого науковця до директора колегії **А. Степовича**. Під час дослідження Середньої Азії вчений назвав один із відкритих ним льодовиків на честь **П. Галагана** "найгуманнішою та найосвіченішою

людини", про що була написана стаття, опублікована в "Ежегоднике Коллегии Павла Галагана". Один із родів середньоазіатської флори вченим названо на честь засновника колегії Галагана (*Galagania*).

У 1881 р. **В. Липський** вступає на фізико-математичний факультет Університету св. Володимира в Києві. Особливий вплив на формування молодого В. Липського як науковця, на розвиток його наукових здібностей, пов'язаних з вивченням ботаніки, мав **І. Шмальгаузен**, який на той час працював професором кафедри ботаніки, читав курс морфології та систематики рослин, а також керував роботою ботанічного саду Університету.

Бажаючи підтримати схильність до самостійних ботанічних робіт, Іван Федорович пропонував студентам зайнятися розробкою того чи іншого наукового питання. Так було залучено до наукової роботи і студента В. Липського, який з першого курсу виявляв велику зацікавленість до вивчення рослинного світу. Під керівництвом **І. Шмальгаузена** В. Липський здійснював ботанічні екскурсії в околицях Києва, бував на Поділлі, Житомирщині. Гербарні зразки, зібрані **В. Липським** під час його студентських ботанічних екскурсій, до цього часу зберігаються в іменній колекції І. Шмальгаузена, яка міститься в Гербарії Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. Особисто **В. Липський** передав до гербарію свого вчителя 1517 аркушів. Володимир Липський був одним із тих, хто належав до школи ботаніків-систематиків та флористів, створеної **Шмальгаузен** у Київському університеті. За дорученням і при сприянні **І. Шмальгаузена** Липським здійснювалися ботанічні екскурсії по Київській губернії, на Поділлі, а потім були Бессарабія, Крим, Кавказ та деякі райони Середньої Азії. Ці екскурсії студентських років поступово перетворились на подорожі та екскурсії різними флористичними місцями земної кулі протягом усього життя вченого.

Варто підкреслити той факт, що **В. Липський** багато допомагав своєму наставнику в роботі над монографіями, що були присвячені флористичним дослідженням. У передмові до першого видання названої праці **І. Шмальгаузен** висловлює подяку студенту **В.І. Липському** за його допомогу при читанні коректури значної частини книги.

Після закінчення Університету в 1886 р. **В. Липського** залишили помічником консерватора Ботанічного Кабінету та Ботанічного Саду й асистентом кафедри ботаніки (у професора **І.Ф. Шмальгаузена**), керівником практичних занять студентів із систематики квіткових та спорових рослин. Підтвердження цього є в статті молодого вченого "Десмидієвые из торфяного озера под Киевом", де автор зазначає, що він власноручно зібрав та визначив 19 видів десмидієвих водоростей для демонстрації на практичних заняттях.

Важливою віхою в житті В.Липського було запрошення директора Імператорського Санкт-Петербурзького ботанічного саду **О. Баталіна** на службу у ввіреній йому науковій установі. Це сталося наприкінці грудня 1893 р., під час роботи ІХ з'їзду російських природознавців та лікарів у Москві, учасником якого був **В.І. Липський**. Молодому вченому запропонували посаду молодшого консерватора Імператорського Ботанічного Саду. З 1894 р. розпочинається наукова діяльність В. Липського в Санкт-Петербурзькому ботанічному саду, яка тривала майже чверть століття (1894—1917). В. Липський працював тут (за винятком невеликої перерви) спочатку молодшим консерватором гербарію, поєднуючи цю посаду з посадою бібліотекаря, старшим консерватором (1897), головним ботаніком саду (1902), завідувачем відділу живих рослин (1905), деякий час у 1914 р. він виконував обов'язки директора саду.

Саме тут розкрився його багатогранний талант флориста-систематика, ботаніко-географа, невтомного мандрівника. Про цей період його життя професор **Б. Федченко** напише: "... широка та різноманітна робота, виконана **В. Липським** у С.-Петербурзькому ботанічному саду, висунула його на одне з перших місць серед російських ботаніків". Працюючи в Головному ботанічному саду Росії, Володимир Іполитович займався ґрунтовним вивченням історії створення ботанічного саду, критично опрацьовував та упорядковував гербарні колекції, працював над науковою організацією колекцій живих рослин в оранжереях та у відкритому ґрунті.

Виконання своїх основних обов'язків у ботанічному саду **В.І. Липський** пов'язує з експедиційною роботою. У 1896 році його призначено керівником експедиції з дослідження Гісарського хребта (Середня Азія). Під час дослідження Середньої Азії **В. Липський** працював не тільки як ботанік, а й як географ, етнограф, геолог. Важко переоцінити внесок ученого у вивчення цього регіону. Тільки колекція гербарних зразків, зібраних **В. Липським**, налічує декілька десятків тисяч аркушів. За результатами досліджень він опублікував 35 наукових праць. У праці "Горная Бухара", яка вийшла друком 1905 р., **В. Липський** пише: "... в обстановке жизни этих полукучевых народов есть черты, до иллюзии напоминающие наши южно-русские чисто степные полупастушеские хозяйства, постепенно впрочем сокращающиеся. Нравы, обычаи, разные приемы, обстановка, - все это, не смотря на огромную по-видимому разницу от европейской жизни, является далеко нам не чуждыми. Сходство простирается иногда до отдельных слов и выражений. Напр., бара (баран), чунан (чабан, пастух), килим (малоросс. килим, или умени. килимок, ковер) и др. ... Иногда

Гербарні зразки *Juncus* та *Dioscorea* (праворуч), які зберігаються в іменній колекції І.Ф. Шмальгаузена в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

сидя в отдалении и наблюдая копошившуюся перед глазами жизнь и слыша лишь звуки речи, но не самый говор, я испытывал удивительное состояние, — точно я наблюдал что-то мне давно знакомое, точно я переносился в далекое детство и видел давно знакомую обстановку."

За першу подорож (1896) у Середню Азію, дослідження Гісарського хребта **В. Липському** Російським Географічним товариством присуджено премію Пржевальського. Під час першої світової війни **В. Липський** вивчає флору Сирдар'їнської, Самаркандської, Ферганської областей (1916) та

флору Чорноморського узбережжя Кавказу (1917). Учений вивчав флору та рослинність зазначених регіонів для подальшого використання їх для технічних, лікарських та інших господарських потреб.

У 1935 та 1936 роках **В. Липський** здійснив свої останні ботанічні експедиції до Середньої Азії (Узбекистан та Таджикистан). Ці експедиції були організовані Інститутом ботаніки Академії наук України для збору насіння та іншого ботанічного матеріалу для академічного ботанічного саду, який починав створюватись на той час. Під час цих експедицій вчений побував у

Самарканді, Душанбе, знову досліджував Гісарський хребет. До Києва та Одеського ботанічного саду було привезено велику кількість гербарних зразків, живців, насіння різноманітних середньоазіатських рослин для акліматизації та інтродукції.

За дорученням дирекції С.-Петербурзького ботанічного саду **В. Липський** часто виїздив за кордон для ознайомлення з облаштуванням ботанічних садів інших держав. У 1900 р. він відвідав ботанічні сади Німеччини, Австрії, Франції, Англії та Бельгії, а у 1902 — Південної Європи та Північної Африки. Побував учений у ботанічних садах Іспанії та Португалії (1905), а під час подорожі до Північної Америки ознайомився з ботанічним садом у Нью-Йорку та відомим дендрарієм Арнольд-арборетумом поблизу Бостона (1907). У 1908 р. **В. Липський** побував на острові Цейлон, де відвідав Пераденію з її відомим ботанічним садом. **В. Липський** одним із перших, на той час, подав детальні описи відвіданих ним закордонних ботанічних установ. Усі описи вирізняються великою точністю наведених фактичних даних і щоразу супроводжуються узагальненням стосовно різноманітних проблем організації роботи ботанічних садів. Таких описів, які опублікував **В. Липський**, не було до цього ні в Росії, ні в інших країнах. Звіти про закордонні поїздки **В. Липського** є підсумком світового досвіду організації ботанічних установ і залишаються визначною пам'яткою в історії розвитку ботанічних садів світу. Цінними є його пропозиції щодо покращення роботи Санкт-Петербурзького Імператорського ботанічного саду.

Напрямок діяльності **В. Липського** у вивченні організації роботи ботанічних садів світу є вагомим частиним його творчого доробку. Цей напрям всебічно охоплював роботу цих наукових установ. Насамперед, це стосувалось гербарію, кількісного та якісного його складу, облаштування, способів зберігання рослин, розміщення їх за певними системами. Учений також приділяв велику увагу видовому складу колекцій живих рослин відкритого та закритого ґрунту, розташуванню рослин відкритого ґрунту за ботаніко-географічними зонами та систематичним принципом.

Багато зроблено **В. Липським** для підготовки святкування 200-річчя Імператорського ботанічного саду. Учений написав низку праць з історії Головного ботанічного саду та розвитку ботаніки в Росії, зокрема, "Исторический очерк С.-Петербургского ботанического сада (1713-1913)".

19.5/34 Одеса

Дорогий Александр Васильевич!

Спешу ответить Вам по поводу тематики. Прежде всего нужно выделить, посылу академической тематики связана с садами. Приняла от. просят: я должен сообщить ВЧК, что я тут делаю. Я и сообщал целый ряд лет. И повторяю то же для Академии, что делалось в саду. Но в этом году вышло несколько организационных. Когда сад перешел в Университет, то (своеобразный) профессор С. потребовал, чтобы тем было меньше, но за то - чтобы они были другие. Поэтому пришлось сокращать и изымать тем. Мне некогда было не дать сведений в ВЧК, но хватало двух прибавить новис, специально для ВЧК, полагая: пусть будет пока на презентации. Но если нужно указать тематику особо, то за этим дело не станем.

К сожалению тематика совсем "уберенная" в том смысле, что предполагаемая экспедиция может и не осуществиться. Имено, продолжение работ по Черному морю. Говорят, что экспедиции будут и мне тура записки. Другая, близкая работа - по ишмамал. Про Ч.С. Дурхера был в Москве на курортной сессии и там выхлопотал определенную сумму на продолжение работ. Мне тоже тура прилетела. Но, как видите, то все относительно: не дают денег и тем больше в воздухе. Еще есть тема - это продолжение работ по турусатанским техническим растениям (работе ~~связанной~~ к поляр.).

Садовые тем: 1) Спелордические Одесские (линеары); 2) Инвентарь орхидей Молдавии.

Будте здоровы. Сообщите - как можно ранее - о сессии. Имено в логично и конструктивно ждем. Там бы
Привет Вашим.

В. Липский

Лист академіка В.І. Липського до директора Ботанічного саду Київського університету академіка О.В. Фоміна про тематику ботанічних садів. Одеса, 19 квітня 1934 р.

Останню поїздку за дорученням Санкт-Петербурзького ботанічного саду вчений здійснив у 1917 році. Його відрядили на Чорноморське узбережжя Кавказу для вивчення та вивчення місцевих лікарських рослин. З цієї поїздки Володимир Іполитович у Петербург не повернувся, а переїхав в Україну. Деякий час він проживав у батька, в Житомирі. Навесні 1918 р. вчений, подорожуючи на пароплаві по Дніпру, побував у Черкасах, Катеринославі, відвідав Київ, де зустрівся з П. Тутковським, О. Фоміним та іншими вченими. Товариство дослідників Волині відрядило В. Липського для участі в з'їзді українських природодослідників, але його поїздка не відбулася. Восени 1918 р. В. Липський приїздить до Києва, де спілкуючись з О. Фоміним, В. Вернадським, С. Вотчалом обговорює пропозицію створення ботанічного саду, але ця ідея вченого не мала практичної реалізації, через відсутність ділянки для будівництва. У цей час відома його подорож на південь України

(Асканія-Нова, Миколаїв, Херсон, Одеса) разом з російським природодослідником П. Козловим. У грудні 1918 р. В. Липський повертається до Києва, де на засіданні фізико-математичного відділу Української Академії наук 30 грудня 1918 р. його обирають директором ботанічного саду новоствореної Української Академії наук.

У період становлення та зміцнення Української Академії наук (УАН) учений своїми знаннями прислужився справі організації науки в Україні. Окрім керівництва Ботанічним садом та кафедрою квіткових рослин Української Академії наук В. Липський брав активну участь в організації та роботі різних академічних структур, зокрема природничого профілю. Відома його діяльність у Комісії УАН з вивчення природних багатств України, Комісії з вивчення фауни України. Він працював у Видавничій комісії II відділу УАН, очолював Комісію енциклопедичного словника, Комісію з ревізії бібліотеки УАН. У жовтні 1921 р. В. Лип-

ський був обраний товаришем президента, а 12 червня 1922 р. його обрано на голову-президента УАН. Після обрання В. Липського на цю посаду він докладав багато зусиль для подальшої організації та розбудови наукових установ в Україні. Та грубе, а нерідко і некомпетентне втручання влади в академічні справи викликало непорозуміння поміж самих академіків. Партійне керівництво вважало В. Липського "політично інертним" президентом, який передоверив управління академією *С. Єфремову та А. Кримському*. Колеги-академіки теж висловлювали незадоволення його нейтральним ставленням до різних угруповань, що склалися в УАН. Проте безсторонню поведінку В. Липського можна виправдати складними обставинами, в яких існувала Українська академія. Адже її часто звинувачували в аполітичності та навіть у контрреволюційній діяльності, явна відверта підтримка президентом якоїсь із груп академіків могла порушити рівновагу, привести до відкритого протистояння між членами УАН і до можливого її закриття.

Відомо, що з 1928 р. В. Липський очолив Одеський ботанічний сад. За його керівництва напрям діяльності саду відчутно змінився. Розпочали роботу флористичного, систематичного, ботаніко-географічного характеру плану, з інтродукції рослин.

Для одеського періоду діяльності В. Липського характерним є практичне втілення досвіду вченого в організацію роботи ботанічного саду та вивчення окремих представників рослинного світу півдня України для застосування в народному господарстві. 1932 р. він разом з донькою Тетяною, на той час науковим співробітником Ботанічного інституту Академії наук СРСР, вивчав золотобородник (*Chrysorogon gryllus* L.) як технічну рослину. Під час відрядження виявили велику площу природних заростей цієї рослини на о. Джарилгач, розпочато її культивування в Одеському ботанічному саду. Липський вказував на немож-

ливість промислового збору коренів золотобородника з тієї причини, що о. Джарилгач був заповідником Української Академії наук. До наших днів, саме завдяки академіку В. Липському, збережено найбільше за площею в Україні місцезростання цієї рослини, яка занесена до Червоної книги України.

Під керівництвом В. Липського в Одеському ботанічному саду широко розгорнулось вивчення та інтродукція корисних технічних рослин та дослідження рослинних ресурсів півдня України. Одним із найвагоміших його досягнень в одеський період можна вважати відкриття першого в Україні йодного заводу (1931). Академік В. Липський працював директором Одеського ботанічного саду до середини грудня 1933 р., після чого до самої своєї смерті (24.02.1937) був його науковим консультантом.

Життя та наукова діяльність В. Липського є прикладом самовідданої праці, вірного служіння справі розвитку біологічної науки. Його наукова, організаційна, суспільна діяльність заслуговує пильної уваги з боку сучасних дослідників історії української науки. Науковий доробок ученого — важливе джерело подальшого розвитку таких галузей природничих наук, як ботаніка, флористика, геоботаніка, географія рослин, історія ботанічної науки та ін. Широка ерудиція, високий рівень теоретичної підготовки, величезна працездатність ученого допомогли йому зробити вагомий внесок у розвиток ботанічної науки в Україні.

Найкращим пам'ятником В. Липському є його численні наукові праці, особливо в галузі флористики та систематики, всі вони зараз є бібліографічною рідкістю, але їх постійно цитують фахівці. Праці В. Липського високо цінували сучасники, вони не втратили свого значення дотепер. Сучасні науковці постійно ними користуються, знаходять у них нові цікаві сторінки. ■

Ботанічний сад Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, в якому у 1928 — 1937 роках працював академік В.І. Липський